

Jolanta Byczkowska-Sztaba (Warszawa)

Tradycja liturgiczno-muzyczna norbertanek ze Zwierzyńca w świetle graduatu z 1527 roku

Graduał, księga liturgiczno-muzyczna zawierająca śpiewy mszalne na wszystkie uroczystości roku kościelnego w postaci części stałych *Ordinarium missae* i zmiennych *Proprium missae*, jest przechowywany w Archiwum Klasztoru Panien Norbertanek na Zwierzyńcu pod sygnaturą ms. 508. Stanowi on szczególnie interesujący przedmiot badań muzykologicznych. Wstępne badania prowadzone przez J. Pikulika wykazały, że rękopis używany w klasztorze zwierzynieckim odbiega od tradycji norbertańskiej. Nie rejestruje jednak ściśle tradycji zakonnej, ale tradycję skłaniającą się w kierunku diecezjalnym¹.

Ogólny stan zachowania kodeksu jest dość dobry, a czytelność nie nastęca żadnych trudności. Rękopis posiada kolofon, z którego dowiadujemy się, iż powstał w 1527 r. w skrytorium dominikańskim przy kościele św. Trójcy w Krakowie, przepisany został przez brata Wiktoryna, pracującego w tamtejszym skrytorium, a jego fundatorką była Anna Grabowska, ówczesna ksieni klasztoru na Zwierzyńcu. Dopiski na kartach kodeksu świadczą o jego używaniu jeszcze w 2 poł. XVII w.

Celem mojej pracy jest wstępne wykazanie związków i różnic śpiewów występujących w liturgiku z tradycją norbertańską i diecezjalną oraz umiejscowienie go w tradycji liturgiczno-muzycznej. Zrozumienie tych zależności ułatwi krótki zarys kształtowania się tradycji norbertańskiej. Ok. 1120 r. św. Norbert założył w Prémontré (okolice Laon) nowe zgromadzenie kanoników regularnych, zwane później od imienia założyciela norbertanami lub od miejsca założenia premonstratensami. Zakon przejął regułę św. Augustyna; w 1 poł. XII w. ukształtowała się konstytucja i organizacja zakonu. Reguła zyskała sobie bardzo dużą popularność i szybko się

¹ Rękopis jest przedmiotem przygotowywanej rozprawy doktorskiej pt. *Analiza źródłowa graduatu ms. 508 ss. norbertanek ze Zwierzyńca w Krakowie i umiejscowienie go w tradycji liturgiczno-muzycznej polskiej i europejskiej* przez Jolantę Byczkowską-Sztabę na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

rozprzestrzeniła². Ks. prof J. Pikulik wyraził przypuszczenie, że pierwszy klasztor norbertański w Polsce powstał już ok. 1131 r. w Chalni³. W pierwszych latach istnienia premonstratensów nie ukształtowała się jeszcze właściwa mu tradycja muzyczna. Źródłem pierwszych ksiąg tego zakonu były sakramentarze gallikańsko-rzymskie, a w niektórych formach chóralnych północnofrancuskie. Św. Norbert będąc arcybiskupem Magdeburga pozwolił opactwom norbertańskim przyjąć na terenie cesarstwa zwyczaje kościołów diecezjalnych. Zjawisko to miało miejsce szczególnie tam, gdzie domy zakonne norbertańskie zaangażowały się w pracę duszpasterską. Dlatego obok obowiązujących cały zakon ksiąg liturgicznych występują takie, które noszą ślady tradycji diecezjalnej.

W 1131 r. papież Innocenty II wydał bullę, w której wezwał do zachowania przez norbertanów *Ordinis integratis*. Od tego czasu nasiliły się tendencje do unifikacji tradycji liturgicznej zakonu. Pierwsze *ordo* przypisuje się następcy św. Norberta, opatowi Hugnesowi (+ 1164). Prawdopodobnie było to dzieło zbiorowe pod jego redakcją. Następnie papież Innocenty IV w 1245 r., a potem Aleksandra IV w 1256 r. wzywali do unifikacji liturgii norbertańskiej. Coroczne kapitule Prémontré akcentowały bardzo silnie problem jedności treści ksiąg liturgicznych⁴.

Omawiany rękopis, najmłodszy z zachowanych w Polsce premonstratenskich rękopisów liturgiczno-muzycznych, był używany w żeńskim klasztorze norbertańskim na Zwierzyńcu w Krakowie, założonym prawdopodobnie w latach 1149–1164, według najnowszych badań J. Rajmana⁵ pomiędzy rokiem 1158 a 1164, tj. jeszcze przed unifikacją tradycji norbertańskiej. Graduał powstał ok. 400 lat po założeniu klasztoru, a 300 lat po unifikacji liturgii norbertańskiej, mimo to zawarta w nim liturgia mszalna odbiega od tradycji zakonnej, reprezentując nurt bardziej diecezjalny, o czym świadczy analiza śpiewów zapisanych w nim w porównaniu z tradycją norbertańską i innymi tradycjami liturgicznymi.

Rękopis składa się z następujących części: *Ordinarium missae*, *Proprium de tempore*, *Proprium de sanctis*, *Commune sanctorum* oraz *Sekwencji*.

I. Związki śpiewów graduatu ms. 508 z tradycją norbertańską

A. PROPRIUM DE TEMPORE

1. II Niedziela Adwentu: LAETATUS SUM – werset allelujatyczny

Werset allelujatyczny po śpiewach Introitu i graduale jest trzecim z kolei śpiewem notowanym w formularzu mszalnym *proprium missae*. Był on śpiewa-

² J. Kłoczowski, *Wspólnoty chrześcijańskie*, Kraków 1964, s. 232.

³ J. Pikulik, *Próba rozwiązania różnic w strukturze muzycznej polskich premonstratensów*, [w:] *VI Ogólnopolska Konferencja Muzykologiczna*, Gdańsk 1972. Pogląd ten został odrzucony w pracach historyków.

⁴ Pl. F. Lefèvre, *La Liturgie de Prémontré*, Louvain 1957, s. 6–14.

⁵ J. Rajman, *Klasztor norbertanek na Zwierzyńcu w wiekach średnich*, Kraków 1993, s. 19–37.

ny po graduale między czytaniem Ewangelii. Obecność wersetu alleluja *Laetatus sum* w kodeksie świadczy o zachowaniu najstarszej tradycji układu allelujatycznego. Śpiew ten jest charakterystyczny dla najstarszych rękopisów zakonnych cysterskich, norbertańskich, dominikańskich i franciszkańskich. Natomiast kodeksy diecezjalne notują ten śpiew w Polsce od XIII w.⁶

2. IV Niedziela Adwentu: MEMENTO NOSTRI DOMINE – introit

Introit, wstępna część zmienna mszy św., składa się z antyfony i jednego wiersza psalmu, śpiewany jest na wejście kapłana na początku mszy św. W średniowiecznej muzycznej tradycji norbertańskiej introit *Memento nostri Domine* śpiewany był z psalmem zwanym też werselem *Pecavimus*. Ms. 508 notuje intr. *Memento nostri Domine* + werset *Confitemini Domino* – nad tym werselem dopisany jest v. *Pecavimus*.

Układ taki notują graduały norbertańskie I F 385, I F 422, I F 423 przechowywane w Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego⁷ oraz ms. 12 z Biblioteki XX. Salezjanów w Czerwińsku⁸.

B. SEKWENCJE

Sekwencje (prosy) należą do poezji liturgicznej, jako utwory rymowane były śpiewane podczas mszy św. na zakończenie wersetu allelujatycznego po Lekcji, ale przed Ewangelią.

1. SACROSANCTA HODIERNE FESTIVITATIS – przeznaczona na św. Andrzeja Apostoła

Sekwencja ta jest jedyną sekwencją norbertańską zachowaną w rękopisie, w układzie sekwencji przeznaczonych na główne uroczystości roku kościelnego. Schemat i porównanie z innymi przytaczam w pkt. II.F

2. JESU CHRISTE REX SUPERNE – Prosa o św. Stanisławie

Utwór ten powstał prawdopodobnie w drugiej połowie XIII w. najprawdopodobniej w klasztorze norbertańskim św. Wincentego we Wrocławiu. Sekwencja ta była bardzo rozpowszechniona zarówno w środowiskach diecezjalnych jak i zakonnych⁹. Nie wiem, czy może być podstawą do twierdzenia o wpływach norbertańskich, uważam jednak, że można taką supozycję przyjąć.

3. Reminiscencją własnej tradycji zakonnej jest duża liczba, jak na jeden graduał, sekwencji o Matce Bożej¹⁰. Tytuły sekwencji przytaczam z notą określającą ich przeznaczenie:

- *Hac clara die* – I tho tesz prosa o Pannie Marijej
- *Post partum* – Druga prosa de BVM

⁶ Por. J. Pikulik, *Próba rozwiązania różnic*.

⁷ Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego, Graduał norbertański z 1319 r., sygn. ms. I F 385; Graduał norbertański z 1351 r., sygn. ms. I F 422; Graduał norbertański z 1362 r., sygn. ms. I F 423.

⁸ Biblioteka XX. Salezjanów w Czerwińsku, Graduał norbertański z Płocka z XV w., sygn. ms. 12.

⁹ H. Kowalewicz, *Polska twórczość sekwencyjna wieków średnich*, [w:] *Średniowiecze. Studia o kulturze*, t. II, Wrocław 1965, s. 168–169; tenże, *Zabytki średniowiecznej liryki liturgicznej o św. Stanisławie*, „Analecta Cracoviensia” 11, 1979, s. 223. Inaczej datuje ten utwór J. Pikulik, *Indeks sekwencji w polskich rękopisach muzycznych*, Warszawa 1974.

¹⁰ J. Pikulik, *Próba rozwiązania różnic*.

- *Ave, mundi spes* – Prosa nadobna o Pannie Marii
- *Ave, plena singulari* – I tho tesz nadobna prosa o Pannie Marii.

C. KALENDARZ

Ms. 508 zawiera kalendarium, które nie daje się porównać z żadnym aktualnie dostępnym. W kalendarzu odnotowano następujące święta, wskazujące na związek z tradycją norbertańską:

św. Augustyn, Translacja św. Augustyna, Dionizy z towarzyszami, Nikazjusz (Nikazy) – patron, bp Reims, Nikazy z towarzyszami. Charakterystyczne dla tradycji norbertańskiej święta: *św. Nikazjusza – biskupa Reims* i *św. Nikazego z tow.* notowane są w ms. 508 w inny dzień miesiąca, niż przyjęto to w tradycji zakonnej. Poza tym kalendarz jest zgodny z kalendarzami zachowanymi w najstarszych rękopisach liturgiczno-muzycznych.

II. Różnice między tradycją ms. 508 a tradycją norbertańską

Repertuar śpiewów odbiega znacznie od tradycji zakonnej. Analiza repertuaru monodycznego wykazała większą zbieżność repertuarową z tradycją diecezjalną, a tym samym odstępstwa od tradycji własnej.

A. UKŁAD KODEKSU

Układ jest typowy dla rękopisów diecezjalnych. Cechą charakterystyczną tego schematu jest umiejscowienie części *Ordinarium missae* na początku kodeksu. Budowa gradułu jest następująca:

1. *Ordinarium missae*
2. *Proprium de tempore*
3. *Proprium de sanctis*
4. *Commune sanctorum*
5. *Sekwencje.*

B. NOTACJA MUZYCZNA

Rękopis pisany jest notacją gotycką z przełomu XV/XVI w., a nie *nota quadrata* jak inne zachowane rękopisy norbertańskie.

C. ORDINARIUM MISSAE

Śpiewy *Ordinarium missae*, do których zaliczamy: *Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus i Agnus Dei*, są częściami stałymi mszy św. Stanowią one jedno z głównych kryteriów określenia proveniencji kodeksów liturgiczno-muzycznych. *Ordinarium missae* wskazuje na zbieżność z tradycją diecezjalną. Świadczy o tym:

1. Notowanie na początku rękopisu;
2. Przekaz śpiewów parami: *Kyrie-Gloria, Sanctus-Agnus Dei*;
3. Tożsama melodia *Sanctus* i *Agnus*. Na 10 par 6 z nich ma identyczne melodie.

4. Tropę *Kyrie*: *Kyrie magne Deus potentiae* i *Kyrie fons bonitatis* używane częściej w tradycji diecezjalnej niż w zakonnej.

5. Melodyka śpiewów jest prawie identyczna z melodiami *Ordinarium* graduału katedry wawelskiej ms. 45¹¹.

D. NOTY RUBRYCYSTYCZNE

Zapis not rubrycystycznych przed każdą parą śpiewów *Ordinarium missae* jak i nazwa zostały przejęte z rękopisów diecezjalnych. Są to noty: *Paschale*, *de Apostolis*, *de Virginibus*, *de Confessoribus*.

E. KALENDARZ

Układ kalendarza w *Proprium de sanctis* jest typowy dla liturgików diecezjalnych: zaczyna się od wigilii św. Andrzeja (29 listopada), a kończy się uroczystością św. Katarzyny (25 listopada).

F. SEKWENCJE

Kryterium ustalania przynależności do tradycji zakonnej bądź diecezjalnej jest schemat repertuaru *Sekwencji* na główne uroczystości roku kościelnego. Wyróżniamy trzy schematy:

1. cechujący rękopisy diecezjalne, cysterskie, franciszkańskie, klarysek,
2. cechujący rękopisy norbertańskie,
3. cechujący rękopisy dominikańskie.

Lista *Sekwencji* na główne uroczystości roku kościelnego w ms. 508 nie jest typowa dla tradycji norbertańskiej, każe zaliczyć schemat do grupy rękopisów diecezjalnych.

LISTA SEKWENCJI			
UROCZYSTOŚĆ – PRZEZNACZENIE	DIECEZJALNA	NORBERTAŃSKA	MS. 508
BOŻE NARODZENIE:			
Msza pasterska	<i>Grates nunc omnes</i>	<i>Laetabundus</i>	<i>Grates nunc omnes</i>
Msza o świcie	<i>Natus ante secula</i>	<i>Jubilemus salvatori</i>	
Suma	<i>Eia, recolamus laudibus</i>	<i>Eia, recolamus laudibus</i>	
ŚW. SZCZEPAN	<i>Hanc concordii famulatu</i>	<i>Heri mundus exultavit</i>	<i>Hanc concordii famulatu</i>
ŚW. JAN APOSTOŁ	<i>Johannes, Jesu Christo</i>	<i>Christo laudes decantet</i>	<i>Johannes, Jesu Christo</i>
EPIPHANIA	<i>Festa Christi</i>	<i>Festa Christi</i>	<i>Festa Christi</i>
WIELKANOC	<i>Victimae paschali laudes</i>	<i>Fulgens preclara rutilat</i>	<i>Victimae paschali laudes</i>
WNIEBOWSTĄPIENIE	<i>Rex omnipotens</i>	<i>Rex omnipotens</i>	<i>Rex omnipotens</i>
	<i>Summi triumphum regis</i>		<i>Summi triumphum regis</i>

¹¹ Biblioteka Kapitulna w Krakowie, Graduał krakowski, poł. XV w., sygn. ms. 45.

ZESŁANIE Ducha Św.	<i>Sancti Spiritus</i>	<i>Sancti Spiritus</i>	<i>Sancti Spiritus</i>
	<i>Veni, Sancti Spiritus</i>	<i>Veni, Sancti Spiritus</i>	<i>Veni, Sancti Spiritus</i>
TRÓJCA Św.	<i>Benedicta semper sancta</i>	<i>Benedicta semper sancta</i>	<i>Benedicta semper sancta</i>
BOŻE CIAŁO	<i>Lauda Sion</i>	<i>Lauda Sion</i>	<i>Lauda Sion</i>
POŚWIĘCENIE KOŚC.	<i>Psallat ecclesia mater</i>	<i>Clara chorus dulce pangat</i>	<i>Psallat ecclesia mater</i>
			<i>Quam dilecta tabernacula</i>
Św. JAN CHRZCICIEL	<i>Sancti Baptiste</i>	<i>Gaude, caterva dici</i>	<i>Sancti Baptiste</i>
Św. PIOTR PAWEŁ	<i>Petre summe</i>	<i>Petre summe</i>	<i>Petre summe</i>
Św. MARIA MAGDALENA	<i>Laus tibi, Christe</i>	<i>Laus tibi, Christe</i>	<i>Laus tibi, Christe</i>
WNIEBOWZIĘCIE NMP	<i>Congaudent angelorum</i>	<i>Area virga</i>	<i>Congaudent angelorum</i>
		<i>Hac clara die</i>	
NARODZENIE NMP	<i>Stirpe maria regia</i>	<i>Alle caeleste</i>	<i>Stirpe maria regia</i>
WSZYSCY ŚWIĘCI	<i>Omnes sancti Seraphin</i>	<i>Resultet tellus</i>	<i>Omnes sancti Seraphin</i>
Św. KATARZYNA	<i>Sanctissime virginis</i>	<i>Katherina sollemnia</i>	<i>Sanctissime virginis</i>
Św. ANDRZEJ	<i>Deus in tua virtute</i>	<i>Sacrosancta hodie</i>	<i>Sacrosancta hodie</i>

Jak wynika z powyższego zestawienia, lista sekwencji ms. 508 zgodna jest z diecezjalną listą sekwencyjną, odbiega ona całkowicie od własnej tradycji norbertańskiej. Niewykluczone, że została przejęta lub powstała pod wpływem liturgii diecezjalnej.

G. WERSETY ALLELUJATYCZNE

Wersety allelujacyjne stanowią jedno z najważniejszych kryteriów ustalania proveniencji rękopisu. Zapis ich w kodeksie jest wyrazem jakiejś tradycji i służy do ustalenia związków genetycznych liturgiku. Z komparatystyki śpiewów allelujacyjnych ms. 508 wynika, że odbiega ona od tradycji norbertańskiej i diecezjalnej, co stanowi problem dla mediewistów¹². Wśród zachowanych w Polsce 6 graduałów norbertańskich tylko ms. 508 reprezentuje europejski nurt diecezjalny. Lista śpiewów allelujacyjnych jest identyczna z listą śpiewów w graduałach z XII i XIII w. znalezionych w okolicach Trewiru, a sygnowanych przez benedyktynów z Solesmes TRE 1¹³ i TRE 2¹⁴, co wskazują poniższe zestawienia śpiewów ms. 508 oraz TRE 1 i TRE 2

¹² J. Pikulik, *Wiersze allelujacyjne cyklu wielkanocnego w średniowiecznej Polsce*, [w:] *Muzyka religijna w Polsce*, t. III, Warszawa 1979, s. 183–208.

¹³ Öff. Wiss. Bibl. Berlin, TRE 1 – Graduał z XII w. z okolic Trewiru (?), sygn. ms. Qo 664.

¹⁴ Stadtsbibliothek Trier, TRE 2 – Graduał z XIII w. z okolic Trewiru (?), ms. 2254.

z listą norbertańską zakonną na cały rok kościelny od I Niedzieli Adwentu do XXIII Niedzieli po Zesłaniu Ducha św.

1. Okres od ADWENTU do WIELKANOCY

Uroczystość	MS. 508 lista alv	TRE 1 lista alv	TRE 2 lista alv
I Niedziela Adwentu	<i>Ostende nobil</i>	brak	Defekt – brak kart
II Niedz. Adwentu	<i>Letatus sum</i>	+	od I Niedzieli Adwentu
	<i>Stantes erat pedes</i>	–	do Wielkiej Soboty
III Niedz. Adwentu	brak karty		
	<i>Excita Domine</i>		
IV niedz. Adwentu	<i>Veni Domine</i>	+	
Wigilia Bożego Narodzenia	<i>Hodie scietis</i>	nie podaje	
Boże Narodzenie – msza 1	<i>Dominus dixit ad me</i>	+	
Boże Narodzenie – msza 2	<i>Dominus regnavit decorem</i>	+	
Boże Narodzenie – msza 3	<i>Dies sanctificatus</i>	+	
Św. Szczepan	<i>Video caelos</i>	+	
Św. Jan Apostoł	<i>His est discipulus</i>	+	
Epiphania	<i>Vidimus stellam</i>	+	
I niedziela po Epiphanii	<i>Jubilare Deo</i>	+	
II niedziela po Epiphanii	<i>Laudate Deum omnes Angeli</i>	<i>Dominus regnavit exultet</i>	
III niedziela po Epiphanii	<i>Dominus regnavit exultet</i>	<i>Laudate Deum omnes angeli</i>	
Wielka Sobota	<i>Confitemini</i>	nie podaje	

Jak wynika z powyższego zestawienia, w formularzu mszalnym II Niedzieli Adwentu ms. 508 notuje dwa wersety allelujatyczne: *Laetatus sum* i *Stantes erat pedes* – układ ten jest nie spotykany w innych liturgikach.

2. UROCZYSTOŚĆ ZMARTWYCHWSTANIA Z OKTAWĄ

ŚWIĘTO	TRADYCJA ZAKONNA	MS. 508	TRE 1	TRE 2
	<i>Śpiewy alv</i>			
PASCHA	<i>Pascha nostrum</i>	<i>Pascha nostrum</i>	<i>Pascha nostrum</i>	<i>Pascha nostrum</i>
FERIA I	<i>Epulemur</i>	<i>Epulemur</i>	<i>Epulemur</i>	<i>Epulemur</i>
FERIA II	<i>Nonne cor</i>	<i>Nonne cor</i>	<i>Nonne cor</i>	<i>Nonne cor</i>
		<i>Angelus Domini</i>		<i>Angelus Domini</i>
		<i>V. Respodens autem</i>		<i>V. Respodens autem</i>

FERIA III	<i>Oportebat pati</i>	<i>Christus resurgens</i>	<i>Christus resurgens</i>	<i>Christus resurgens</i>
FERIA IV	<i>Christus resurgens</i>	<i>In die resurrectionis</i>	<i>In die resurrectionis</i>	<i>In die resurrectionis</i>
FERIA V	<i>Surrexit Dominus de sepulchro</i>	<i>Surrexit Altissimus de sepulchro</i>	<i>Surrexit Altissimus de sepulchro</i>	<i>Surrexit Altissimus de sepulchro</i>
FERIA VI	<i>Surrexit Christus et illuxit</i>	<i>Dicite in gentibus</i>	<i>Dicite in gentibus</i>	<i>Dicite in gentibus</i>
SABBATO	<i>Haec dies</i>	<i>Haec dies</i>	<i>Haec dies</i>	<i>Haec dies</i>
	<i>Laudate pueri</i>	<i>Laudate pueri</i>	<i>Laudate pueri</i>	<i>Laudate pueri</i>
	<i>v. Sit nomen Domini</i>	<i>v. Sit nomen Domini</i>	<i>v. Sit nomen Domini</i>	<i>v. Sit nomen Domini</i>

Lista wersetów allelujacyjnych ms. 508, jak wynika z powyższego zestawienia, nie jest zgodna z listą tradycji norbertańskiej, szczególnie w uroczystość Ferii III do Ferii VI, natomiast w formularzu Ferii I notuje 3 wersety alleluja zamiast jednego.

Lista ms. 508 jest identyczna z listą alleluja kodeksu TRE 2, a także z TRE 1 – tutaj z wyjątkiem w Ferii II, gdzie TRE 1 notuje tylko 1 werset.

3. NIEDZIELE I ŚWIĘTA PO WIELKANOCY

ŚWIĘTO	TRADYCJA ZAKONNA	MS. 508	TRE 1	TRE 2
Dominica				
I	<i>In die resurrectionis</i>	<i>Surrexit Dominus vere</i>	<i>Surrexit Dominus vere</i>	<i>Surrexit Dominus vere</i>
	<i>Surrexit Dominus et occurens</i>	<i>Pascha nostrum</i>		
II	<i>Surrexit Dominus vere</i>	<i>Surrexit pastor bonus</i>	<i>Surrexit pastor bonus</i>	<i>Surrexit pastor bonus</i>
	<i>Surrexit pastor bonus</i>			
III	<i>In die resurrectionis</i>	<i>Oportebat pati</i>	<i>Oportebat pati</i>	<i>Oportebat pati</i>
	<i>Nonne cor</i>			
IV	<i>Surrexit Dominus vere</i>	<i>Surrexit Christus et illuxit</i>	<i>Surrexit Christus et illuxit</i>	<i>Surrexit Christus et Illuxit</i>
	<i>Christus resurgens</i>			
V	<i>In die resurrectionis</i>	<i>Resurrexit Christus ex mortuis</i>	<i>Resurrexit Christus ex mortuis</i>	<i>Resurrexit Christus ex mortuis</i>
	<i>Surrexit Domino de sepulchro</i>		<i>Angelus Domini</i>	<i>Angelus Domini</i>
			<i>V. Respondens autem</i>	<i>V. Respondens autem</i>

Ascensionis	<i>Non vos relinquam</i>	<i>Ascendit Deus</i>	<i>Ascendit Deus</i>	<i>Ascendit Deus</i>
	<i>Ascendes Christus</i>	<i>Dominus in Sina</i>	<i>Dominus in Sina</i>	<i>Dominus in Sina</i>
Dom.oct.	<i>Ascendit Deus</i>	<i>Ascendit Deus</i>		
	<i>Dominus in Sina</i>	<i>Dominus in Sina</i>		

Charakterystyczną cechą graduau norbertanek zwierzyńceckich są pojedyncze śpiewy allelujacyjne w formularzach mszalnych od II do V Niedzieli po Wielkanocy, podczas gdy tradycja norbertańska notuje w tym okresie po dwa śpiewy. Lista jest prawie identyczna z graduau trewirskimi (?).

4. OKTAWA ZESŁANIA DUCHA ŚW.

ŚWIĘTO	TRADYCJA ZAKONNA	MS. 508	TRE 1	TRE 2
PENTHEC.	<i>Spiritus Sanctus</i>	<i>Emitte</i>	<i>Emitte</i>	<i>Emitte</i>
	<i>Veni</i>	<i>Veni</i>	<i>Veni</i>	<i>Veni</i>
FERIA II	<i>Emitte</i>	<i>Loquebantur</i>	<i>Spiritus Domini</i>	<i>Spiritus Domini</i>
	<i>Veni</i>	<i>Veni</i>	<i>Veni</i>	<i>Veni</i>
FERIA III	<i>Paraclitus</i>	<i>Paraclitus</i>	<i>Paraclitus</i>	<i>Paraclitus</i>
	<i>Veni</i>		<i>Veni</i>	<i>Veni</i>
FERIA IV	<i>Spiritus Domini</i>	<i>Verbo Domini</i>	<i>Verbo Domini</i>	<i>Verbo Domini</i>
	<i>Veni</i>		<i>Veni</i>	<i>Veni</i>
FERIA V	<i>Emitte</i>	<i>Emitte</i>	<i>Emitte</i>	<i>Emitte</i>
	<i>Veni</i>	<i>Veni</i>	<i>Veni</i>	
FERIA VI	<i>Verbo Domini</i>	<i>Sancti Spiritus, Domine corda nostra mundet</i>	<i>Sancti Spiritus, Domine corda nostra mundet</i>	<i>Sancti Spiritus, Domine corda nostra mundet</i>
	<i>Veni</i>			
SABBATO	<i>Emitte</i>	<i>Emitte - i</i>	<i>Emitte - i</i>	<i>Emitte - i</i>
	<i>Veni</i>	<i>Paraclitus - i</i>	<i>Paraclitus - i</i>	<i>Paraclitus - i</i>
	<i>Paraclitus</i>	<i>Verbo - i</i>	<i>Verbo Domino - i</i>	<i>Verbo Domino - i</i>
	<i>Spiritus Domini</i>	<i>Veni - i</i>	<i>Veni - i</i>	<i>Veni - i</i>
		<i>Benedictus es</i>	<i>Benedictus es - i</i>	<i>Benedictus es - i</i>
		<i>Laudate Dominum</i>	<i>Laudate Dominum</i>	<i>Laudate Dominum</i>

W formularzach tego okresu należy zwrócić uwagę na repetycję wersetu *Veni* w każdym dniu oktawy¹⁵. Repetycja wersetu *Veni* występuje w układzie norber-

¹⁵ J. Pikulik, *Wiersze allelujacyjne*.

tańskim, franciszkańskim, w większości kodeksów diecezjalnych, a także w europejskich kodeksach TRE 1 i TRE 2. Prawdopodobnie repetycja ta ma miejsce również w rękopisie ms. 508, albowiem skrytór nie zawsze ten śpiew zarejestrował.

Pomiędzy formularzami Ferii II a Ferii V w rękopisie ms. 508 znajdują się dołączone karty, niewykluczone, że karta notująca werset *Veni* uległa zniszczeniu lub została wydarta.

Unikalny na terenie Polski jest werset allelujatyczny *Sancti Spiritus Domine corda nostra mundet*, występujący w formularzu Ferii VI oktawy zesłania Ducha św. Werset ten występuje w Polsce tylko w ms. 508. Natomiast wśród rękopisów europejskich notują go oba rękopisy trewirskie (?) oraz 4 rękopisy z St.Gallen z przełomu IX/X w. Świadczy to o niewątpliwych związkach między ms. 508 a graduałami z XII i XIII w. prawdopodobnie z okolic Trewiru.

5. NIEDZIELE PO ZESŁANIU DUCHA ŚW.

	TRADYCJA ZAKONNA	MS. 508	TRE 1	TRE 2
Niedziela				
I	<i>Domine Deu meus</i>	<i>Dominus Deus meus</i>	<i>Domine Deus meus</i>	+
II	<i>Deus iudex</i>	<i>Deus iudex</i>	<i>Deus iudex</i>	+
III	<i>Diligam te</i>	<i>Diligam te</i>	<i>Diligam te</i>	+
IV	<i>Domine in virtuti</i>	<i>Domine in virtute</i>	<i>Domine in virtute</i>	+
V	<i>Benedicam Dominum</i>	<i>In te Domine</i>	<i>In te Domine</i>	+
VI	<i>Omnes gentes</i>	<i>Eripe me</i>	<i>Eripe me</i>	+
VII	<i>Eripe me</i>	<i>Te decet hymnus</i>	<i>Te decet hymnus</i>	+
		<i>Replebimur</i>	<i>Replebimur</i>	+
VIII	<i>Te decet</i>	<i>Attendite</i>	<i>Attendite</i>	+
IX	<i>Omnis terra</i>	<i>Exultate Deo</i>	<i>Exultate Deo</i>	+
X	<i>In te, Domine</i>	<i>Domine Deus salutis</i>	<i>Domine Deus salutis</i>	+
XI	<i>Attendite popule</i>	<i>Domina refugium</i>	<i>Domine refugium</i>	+
XII	<i>Propitius esto</i>	<i>Venite exultemus</i>	<i>Venite exultemus</i>	+
		<i>Praeoccupemus faciem</i>	<i>Praeoccupemus faciem</i>	+
XIII	<i>Exultate Deo</i>	<i>Quoniam Deus</i>	<i>Quoniam Deus</i>	+
XIV	<i>Domine Deus salutis</i>	<i>Confitemini</i>	<i>Confitemini</i>	+
XV	<i>Domine refugium</i>	<i>Paratum cor</i>	<i>Paratum cor</i>	+
XVI	<i>Venite exultemus</i>	<i>In exitu Israel</i>	<i>In exitu Israel</i>	+
	<i>V. Praeoccupemus faciem</i>	<i>Facta est</i>	<i>Facta est</i>	+

XVII	<i>Quoniam Deus</i>	<i>Dilexi quoniam</i>	<i>Dilexi quoniam</i>	+
XVIII	<i>Domine exaudi</i>	<i>Dextera Dei</i>	<i>Dextera Dei</i>	+
XIX	<i>Confitemini</i>	<i>Qui confidunt</i>	<i>Qui confidunt</i>	+
XX	<i>Paratum cor</i>	<i>De profundis</i>	<i>De profundis</i>	+
XXI	<i>In exitu Izrael</i>	<i>Confitebor tibi</i>	<i>Confitebor tibi</i>	..
	<i>Facta est</i>			
XXII	<i>Qui timet</i>	<i>Lauda anima</i>	<i>Lauda anima</i>	<i>Lauda anima</i>
			<i>Qui sanat</i>	
XXIII	<i>De profundis</i>	<i>Qui sanat</i>	<i>Lauda Jerusalem</i>	<i>Qui sanat</i>
	<i>Lauda anima</i>		<i>Qui posuit</i>	<i>Lauda Jerusalem</i>
	<i>Qui sanat</i>			<i>Qui posuit</i>
	<i>Qui posuit</i>			

Lista śpiewów allelujatycznych norbertanek krakowskich odbiega znacznie od własnej tradycji zakonnej, a także różni się od list allelujatycznych występujących w rękopisach polskich. W przedstawionej tabeli widzimy, że lista ta niemalże pokrywa się z listą śpiewów allelujatycznych w graduałach europejskich TRE 1 i TRE 2. Nieznaczące różnice pomiędzy zawartymi w nich śpiewami a ms. 508 występują w XXII i XXIII Niedzieli po Zesłaniu Ducha Św.: w kodeksach trewirskich (?) występują dwa wersety allelujatyczne w formularzach XXII i XXIII Niedzieli zwykłej, których nie notuje ms. 508.

III. Związki graduatu norbertanek zwierzyńskich z rękopisami europejskimi na podstawie wariantów melodycznych

Choć rękopis jest niezaprzeczalnie polski, badania wykazały, że nie identyfikuje się on z polską tradycją zakonną i diecezjalną. Uznałam więc za celowe porównanie go z rękopisami europejskimi. Badanie to przeprowadziłam wykorzystując 150 wariantów muzycznych ustalonych przez benedyktynów z Solesmes¹⁶. Miejsca wariantowe wyznaczono ze śpiewów liturgicznych w częściach *De tempore* oraz *De sanctis* zarówno z rękopisów zakonnych jak i diecezjalnych.

Warianty muzyczne podzielono na 3 grupy po 50 tj.: 1–50, 51–100, 101–150. Pierwsze 1–50 pochodzą z odcinków intonacyjnych początkowych części utworu, warianty 1–100 i 101–150 zostały wzięte z głównych partii kompozycji. W orzeka-

¹⁶ Metodologia badań zgodna z: *Le Graduel Romain*, vol. II: *Les sources*, Abbaye Saint-Pierre de Solesmes 1957; *Le Graduel Romain*, vol. IV: *Le texte neumatique*, Abbaye Saint-Pierre de Solesmes 1960.

niu o stopniu pokrewieństwa i związkach genetycznych posiadają one największe znaczenie. Określenie „dystans” używane w dalszym tekście – jest to liczba miejsc wariantowych, określająca różnice między rękopisami. Wielkość dystansu i stopień pokrewieństwa są względem siebie odwrotnie proporcjonalne: im dystans mniejszy to pokrewieństwo między kodeksami jest większe¹⁷. Poniżej przedstawiam rękopisy europejskie charakteryzujące się najbliższym dystansem w stosunku do polskiego kodeksu ms. 508.

A. MIEJSCA WARIANTOWE 1–50

Miejsca te wybrano z intonacji utworów lub intonacji odcinków wewnętrznych.

Dystans – liczba różnic pomiędzy ms. 508 a kodeksami europejskimi przedstawia się następująco:

- Dystans 9 – posiada` MEK 3 *Graduał XIV w. z Melk; Bibl. Melk ms. 1056*
- Dystans 12 – TRE 1 *Graduał z XII w. Trewir (?); Berlin, Öff. Wiss. Bibl. Berlin ms. Qo 664*
- Dystans 14 – BAB 4 *Graduał, XIV w. z Bambergu ; Rzym Bibl. Angelica ms. 1436*

B. MIEJSCA WARIANTOWE 51–100

Miejsca te zostały wybrane spośród materiału melodycznego różnego od formuł intonacyjnych, głównie z części środkowej utworów. Dystanse przedstawiają się tutaj następująco:

Dystans:

- 4 – TRE 1 *Graduał, XII w., Trewir (?); Berlin; Öff. Wiss. Bibl. Berlin ms. Qo 664*
- 7 – KLO 3 *Graduał, XIII/XIV w., Klosterneuburg; Bibl. Klosterneuburg ms. 588*
- 8 – KLO 1 *Graduał, XII w., Klosterneuburg; Universtätsbibl. Graz ms. 807*
- 9 – ANO 2 *Graduał, XIV w., Ardeny (?); L. Rosenthal, Monachium Kat. 150 nr 217)*
MEK 3 *Graduał, XIV w., Melk; Bibl. Melk ms. 1056*

Jak wynika z powyższego zestawienia, najmniejszy dystans istnieje między ms. 508 i TRE 1. Należy podkreślić, że w tych miejscach wariantowych oba kodeksy nie wykazują żadnych ubytków. Zmniejsza to do zera niepewność badań wynikających z obliczeń hipotetycznych wartości dystansu. Z 4 różnic między ms. 508 a TRE 1 aż 3 stanowią warianty notowane tylko i wyłącznie w Polsce. Stwarza to przesłanki do stwierdzenia, że tradycja muzyczna ms. 508 po odrzuceniu wariantów polskich jest identyczna z tradycją *graduału trewirskiego (?) z XII wieku.*

C. MIEJSCA WARIANTOWE 101–150

Miejsca te pochodzą z miejsc melodycznych różnych od intonacji. Ze względu na braki w ms. 508 w grupie tej należało uwzględnić ubytki miejsc warianto-

¹⁷ Problematykę związaną z obliczeniami dystansu przedstawiła H. Sowulewska, *Graduał Gnieźnieński ms. 195 i krakowski ms. 45 w średniowiecznej tradycji muzycznej* (praca magisterska, ATK, Warszawa).

wych spowodowanych brakiem karty w rękopisie, późniejszych korekt tych miejsc lub innych uszkodzeń. Ubytki w tej grupie obliczałam łącznie z brakami w graduale ms. 508. Jeżeli ich liczba przekraczała 30% ogółu miejsc wariantowych, wówczas manuskrypt tracił dla badań istotne znaczenie. Dystanse są następujące:

Dystans:

- 3 – TRE 1 *Graduał, XII w., Trewir (?)*; *Öff. Wiss. Bibl. Berlin ms. Qo 664*
- 8 – HES *Graduał, 2 poł. XIII w., Hesja* ; *Bibl. Cassel Th. ms. Oo 5*
- 10 – BLA, *Graduał, XIII w., Blaubeurn*; *Stadtbibl. Maihingen ms. I.3. Qo 13*
- KLO 1, *Graduał, XII w., Klosterneuburg*; *Universtätsbibl. Graz ms. 807*
- KLO 3, *Graduał, XIII/XIV w., Klosterneuburg*; *Bibl. Klosterneuburg ms. 588*
- ZIG.25 , *Graduał, XIII w ex., Lipsk , Kościół św. Tomasza* ; *Universitätsbibl. Lipsk ms. 391*

D. MIEJSCA WARIANTOWE 51–150

Badanie to obejmuje porównanie materiału melodycznego z wybranymi rękopisami. Obliczony dystans jest nową uzyskaną liczbą, a nie sumą poprzednich dystansów. Oto najmniejsze dystanse w tej grupie:

- 7 – TRE1 1 *Graduał, XII w., Trewir (?)*; *Öff. Wiss. Bibl. Berlin ms. Qo 664*
- 16 – KLO 3 *Graduał, XIII/XIV w., Klosterneuburg*; *Bibl. Klosterneuburg ms. 588*
- 18 – KLO 1 *Graduał, XII w., Klosterneuburg*; *Universtätsbibl. Graz ms. 807*
- 21 – BLA, *Graduał, XIII w., Blaubeurn*; *Stadtbibl. Maihingen ms. I.3. Qo 13*;
KED *Graduał, koniec XII w., Kwedlinburg*; *Öff. Wiss. Bibl. Berlin mus. ms. 40 078*
- 23 – HES *Graduał, 2 poł. XIII w., Hesja*; *Bibl. Cassel Th. ms. Oo 5*

E. MIEJSCA WARIANTOWE 1–150

W tej grupie bierze się pod uwagę ustalenie związków kodeksu polskiego ms. 508 z kodeksami europejskimi na podstawie całego melodycznego materiału porównawczego. Jest to grupa, w której relacje są ustalone niezależnie od wyników poprzednich. Najmniejsze dystanse posiadają:

- 20 – TRE 1 *Graduał, XII w., Trewir (?)*; *Öff. Wiss. Bibl. Berlin ms. Qo 664*
- 35 – KLO 1 *Graduał, XII w., Klosterneuburg*; *Universtätsbibl. Graz ms. 807*
KLO 3 *Graduał, XIII/XIV w., Klosterneuburg*; *Bibl. Klosterneuburg ms. 588*
- 36 – BLA *Graduał, XIII w., Blaubeurn*; *Stadtbibl. Maihingen ms. I.3. Qo 13*
- 43 – KED *Graduał, koniec XII w., Kwedlinburg* ; *Öff. Wiss. Bibl. Berlin mus. ms. 400 78*

Przedstawione wyżej zestawienie dystansów dowodzi, że całość repertuaru ms. 508 jest najbliższa graduałowi z XII w. oznaczonego sigłem TRE 1 – *Graduał, XII w., Trewir (?)*; *Öff. Wiss. Bibl. Berlin ms. Qo 664*. Na 150 wariantów notuje on tylko 20 różnic, tj. ok. 13% całego materiału porównawczego.

Wnioski

Z przeprowadzonego porównania wynika, że zawarte w graduale ss. norbertanek z Krakowa śpiewy liturgiczno-muzyczne odbiegają zdecydowanie od tradycji zakonnej. Możliwe, że rękopis reprezentuje liturgię sprzed reformy unifikacyjnej lub uległ tak silnym wpływom, że w znacznej mierze zatracił charakter zakonny. O zachowaniu tradycji norbertańskiej świadczy introit na IV Niedzielę Adwentu, werset allelujacyjny na II Niedzielę Adwentu, 6 sekwencji o Matce Bożej i sekwencja na cześć św. Andrzeja. Zaliczyć można do tego również uroczystość św. Augustyna, jego translację oraz świętych Nikazjusza biskupa Reims i św. Nikazego z towarzyszami.

Zapis śpiewów *Ordinanium missae*, łączenie w pary *Kyrie-Gloria* i *Sanctus-Agnus*, tożsamość melodii *Sanctus-Agnus* oraz noty rubrycystyczne stanowią o prowieńnieniu rękopisu. Identyczne melodie: *Kyrie, Gloria, Sanctus, Agnus Dei* w ms. 508 i w *Ordinarium missae* graduału ms. 45 z katedry wawelskiej świadczą o roli tradycji diecezjalnej w ustalaniu repertuaru tej fazy śpiewu. Lista sekwencyjna na główne uroczystości roku jest również listą diecezjalną. Tytuły listy wersetów allelujacyjnych ms. 508 są odmienne od wszystkich innych stosowanych na terenie Polski. Trudno jest więc ustalić pokrewieństwo i związki tej listy z innymi ośrodkami w Polsce. Lista allelujacyjna ms. 508 wskazuje na bardzo wyraźne związki z rękopisami TRE 1 i TRE 2.

Związki z TRE 1, TRE 2 znalazły również potwierdzenie w analizie wariantów melodycznych. Tradycja muzyczna graduału jest najbardziej zbliżona do XII-wiecznego graduału pochodzącego prawdopodobnie z Trewiru. Na 150 porównywanych wariantów melodycznych występuje tylko 20 różnic. Benedyktyni z Solesmes podkreślają, że najważniejsze w badaniach są miejsca 101–150 oraz badania 51–150 i 1–150. We wszystkich tych badaniach, jak wykazałam wyżej, rękopisy dzieli niewielki dystans. Można powiedzieć, że związków genetycznych zwierzynieckiego graduału należy szukać w tradycji reprezentowanej przez rękopis trewirski. Należy tu podkreślić, że w miejscach wariantowych 51–100 w obu rękopisach nie występują żadne ubytki. Zmniejsza to do zera niepewność badań, wynikających z obliczenia hipotetycznych wartości dystansów. Z 4 różnic między manuskryptami aż 3 warianty notowane są wyłącznie w Polsce. Stwarza to przesłanki do stwierdzenia, że tradycja muzyczna ms. 508 po odrzuceniu wariantów polskich jest identyczna z TRE 1. Niewykluczone, że to właśnie ten manuskrypt był poszukiwanym archetypem dla tradycji, z której wywodzi się graduał ss. norbertanek, a który to reprezentuje dawną tradycję liturgiczną norbertańską prawdopodobnie sprzed unifikacji liturgii norbertańskiej.